

והמה בכתובים

לתעלומת ייחוס מנהג כיסוי השופר בשעת ברכות לב"ח ולשל"ה

בירושתנו, ספר חמישי תשע"א, עמ' קלז-קסא, נדפס מאמר נפלא ומאלף מהרב יחיאל גולדהבר, "מנהג כיסוי השופר בשעת ברכות".

בדבריו עוקב אחר שורשי המנהג, ומראה שהן בחיבורי הראשונים והן בספרי הפוסקים המוקדמים, אין זכר למנהג זה. אלא הופיע לראשונה בהגהות ל'ספר המנהגים' לר' אייזיק טירנא שנדפס בפראג תכ"ח ותמ"ג: "צריך התוקע לכסות השופר בשעת הברכות", ואילו בדפוסים הראשונים של 'ספר המנהגים' הלשון: "יכול לתקוע ולנסות השופר בשעת ברכות", או כיוצ"ב. ומראה שם שנוסח מהדורות פראג תכ"ח הנ"ל, לא בא אלא לאחר כמה גלגולי נוסח בדפוס 'ספר המנהגים', והוא תיקון ועיבוד נוסח דפו"ר המוקשה.

עוד הוסיף שם, דכיון דעל על, עד שבהמשך חדר המנהג לספרי הפוסקים, כשהראשון הוא 'אליה זוטא' הנדפס לראשונה בפראג תמ"ט (סי' תקצג): "צריך התוקע לכסות השופר בשעת ברכות (הג"מ)". והיינו כנוסחת 'הגהות מנהגים' דפוס עירו פראג, תכ"ח ותמ"ג הנ"ל. ומכאן ואילך נכנס ליתר ספרי האחרונים, כשבמהלך הדורות וההעתקות נשכח ונעלם מקור המנהג, והיו אף שייחסוהו בטעות לב"ח, לשל"ה או לבעל סדר היום, והוסיפו ונתנו לו טעמים רבים ומגוונים, עד שפשט בכל ישראל. אמנם הגם שהקיף שם הענין מכל צדדיו בדעת ותבונה רבה, הניח מקום פנוי בנקודה זו של השתלשלות המנהג בספרי הפוסקים ובייחוסו המוטעה, והדברים הבאים כאן בס"ד הינם תוספת והשלמה למאמר הנ"ל:

א. בעמ' קמג, לאחר הביאו דברי 'אליה זוטא' הנ"ל, כתב: "המקור השני בספרות ההלכה הוא בהוספות 'מהדורה בתרא' שנוספו לספר 'קיצור של"ה', מהדורת אמשטרדם תס"א, והפעם בשם הב"ח!". והכוונה להאמור שם, דף פ"ט ע"ב: "צריך התוקע לכסות השופר בשעת הברכה ובין כל סימן וסימן. ב"ח". אמנם באמת דברים אלו מופיעים כלשונם ובשם הב"ח, מספר שנים קודם לכן, במהדורת השנייה של 'קיצור של"ה', פיורדא תנ"ו, דף פג ע"ד.

זאת ועוד, קדם לו לבעל 'קיצור של"ה' בזה, הספר ההלכתי 'גן נטע' על ש"ע או"ח, נדפס לראשונה בפראג תנ"ה, שבס' תקצג העתיק לשון 'אליה זוטא' הנ"ל, והוא מקורו של 'קיצור של"ה' [עוד על כך באורך להלן].

ב. עוד שם, הערה 14, אודות 'קיצור של"ה': "רבי יחיאל מיכל עפשטיין בעל 'קיצור של"ה' הוציא לאור מהדורה ראשונה בשנת תמ"א, ושנייה בתנ"ג. לאחר פטירתו נדפס על ידי המוציאים לאור בשנת תס"א, בתוספת מרובה על העיקר בשם 'מהדורה בתרא' (כפי שמפורש בדף השער), ושם נוספה פסקה זו". חילוף ספרים ומהדורות יש כאן. כי בשנת תמ"א אכן יצא לאור בפפד"א קיצור ספר 'שני לוחות הברית' בשם 'מצרף לכסף', לר' שמואל בן יוסף הלוי צורף, אך ספר 'קיצור שני לוחות הברית' המפורסם לר' יחיאל מיכל אפשטיין לא נדפס לראשונה אלא בפיורדא תנ"ג, כשבמהדורה זו דברי השל"ה הינם בסיס ויסוד הספר, בתוספת הגהותיו של המחבר.

חזר ונדפס שם בשנת תנ"ו בתוספת 'מהדורא בתרא', שעניינו ליקוטים וחידושים שנוספו ע"י המחבר, וכמפורש בדף השער של מהדורא זו: "ועתה העיר ה' את רוח האלוף התורני המחבר הנ"ל לעשות מהדורא בתרא... והוסף נופך כמה ענינים... דברי חידושים שיש בהם ממש...".

אלא שהוספות אלו של 'מהדורא בתרא', שולבו בין הפסקאות המלוקטות מהשל"ה, וללא כל ציון המרמז ומבחיין בין הפסקאות המלוקטות מהשל"ה לבין הוספות המחבר. דבר שגרם לכך, שבחיבורי האחרונים נתייחסו דברים שונים על שם השל"ה, כשבאמת אינם אלא הוספותיו וליקוטיו של המחבר רי"מ אפשטיין¹.

מספר שנים לאחר מכן, בשנת תס"א, עוד בחיי המחבר², חזר הספר ונדפס פעם שלישית באמשטרדם, עם הוספות המגיה ר' זאב וואלף מיערסלב³. ועל פי דפוס זה, הכולל בקרבו את שתי המהדורות הראשונות, בתוספת הגהות חדשות מהמגיה הנ"ל, נדפסו כל עשרות מהדורות 'קיצור של"ה' עד ימינו. וכאמור, מנהג זה של כיסוי השופר, איננו מופיע בדפוס של 'קיצור של"ה' תנ"ג, אלא נוסף ע"י המחבר ב'מהדורא בתרא' הנדפסת בתנ"ו, משם למהדורות תס"א, ומכאן ואילך ליתר דפוס 'קיצור של"ה'.

ג. בהקשר לזה שהובא המנהג ב'קיצור של"ה' בשם הב"ח, כותב שם: "כמעט מיותר להוסיף שרבים כבר חיפשו בספרי הב"ח, אך לא נמצא כן בספריו כל עיקר".

כיצד אפוא נתגלגלה הטעות עד שנתייחסו הרבנים על שם הב"ח ?

בשנת תנ"ה יצא לאור בפראג ספר 'גן נטע', סובב והולך על שלחן ערוך אורח חיים כולו, חיברו "הרב התורני מהור"ר נתן כמוהר"ר אברהם זצ"ל איגר". לדברי המחבר בהקדמה, ספר זה הינו ליקוט וקיצור של ארבעת חיבורי גדולי הפוסקים שקדמו לו: 'עולת תמיד'; 'אליה זוטא'; 'מגיני ארץ' (ט"ז ומ"א). ואכן לא ניתן למצוא בספר זה שום חידוש מדיליה. גם כשכותב דברים בסתם ללא ציון מקור, תמיד ניתן למצוא דברים כלשונם באחד מארבעת החיבורים הנ"ל.

פעמים רבות העתיק 'גן נטע' דברים מ'אליה זוטא', בן דורו ובן עירו, וכפי שמציין בהקדמתו: "...ואחריהם יניק וחכים⁴ הרב אב"ד דק"ק קעלין כמהור"ר אליה בן הרב המופלג אב"ד של מדינת פיהם כמוהר"ר וואלף נר"ו נכד של הגאון הגדול מהר"ש ועשה חיבור נאה על הלבוש וקרא שמו אליה זוטא". אלא שר' אליהו שפירא עצמו, בעל 'אליה זוטא', בחיבורו הגדול והמאוחר יותר 'אליה רבה' (נדפס

1 הדברים ידועים. וראה עוד להלן הערה 6.

2 נפטר בשנת תס"ז, ככתוב בנוסח המצבה שבספר 'אבני זכרון' (תרס"א, עמ' 158, מספר 1531). אמנם ב'אהל רח"ל' (חלק שלישי, נ"י. תשס"ד, עמ' 348) פקפק בזה וסבר לאחר מועד פטירתו עד סמוך לשנת תע"ד.

3 ב'התנצלות המגיה' שבמהדורות תס"א בראש הספר, חותם שמו: "זאב וואלף בלא"א הר"ר שמואל זצ"ל מק"ק יערסלב". וראה בפסיקה הנוספת במהדורות תס"א בדף ע"ה ע"א: "כתב בכתבי מו"ח הרב הגדול מהור"ר בונם הלוי זצ"ל שהי' אב"ד ור"מ בק"ק רימנאב..." - ללא ספק בעל הגהה זו הוא ר' זאב וואלף הנ"ל, שהרי באותה שנה ובאותו מקום, אמשטרדם תס"א, נדפס ספר 'שפה ברוחה' לר' נתן נטע האנובר, על ידי בנו של ר' זאב וואלף הנ"ל, וכה נכתב בשער: "הובא לבית הדפוס על ידי... יעקב קאפל בן... כמוהר"ר זאב וואלף יצ"ו מק"ק יערסלב נכד של... כמוהר"ר שמחה בונם הלוי זצ"ל שהיה אב"ד ור"מ בק"ק רימנאב". הרי שר' זאב וואלף הוא חתנו של ר' שמחה בונם. כמו"כ בחיבורים נוספים שהדפיס ר' זאב וואלף, כתב בהגהותיו דברים בשם חמיו הנ"ל. [וידיעה זו, אודות בנו וחמיו של ר' זאב וואלף, נשמטה ממאמרו המקיף של הרב מאיר וונדר "תולדות קהילת ירוסלב: רבניה וחשוביה", ישורון כב, עמ' תתסח-תתעא].

4 לפי המקובל (?) שר' אליהו שפירא נולד בשנת ת"ך, הרי שבהדפיסו חיבורו 'אליה זוטא' בשנת תמ"ט היה בן כ"ט שנים.

לראשונה לאחר פטירתו, זולצבאך תקי"ז), מבקר פעמים רבות את 'גן נטע', על שיבושיו בהענקותיו, הן שיבושים בתוכנם של דברים, הן שיבושים בייחוס דברים שלא על שם אומרם. והרי מקבץ מלשונותיו של בעל 'אליה רבה': "...וגן נטע טעה בדבריו" (סי' א אות ז); "...וגן נטע כתב כן בשם הב"ח, והיינו משום שכל מה שהביא בשם תשו' או פוסק לא ראה וידע בגוף הספר כידוע, אלא העתיקם מספרי אלי' זוטא, ולא ידע בין ימין לשמאל בדברי כי תיבת הב"ח קאי אענין הקודם ע"ש" (סי' רמו אות יז); "... בגן נטע הביא בשם ספרי אלי' זוטא רש"ל שהביא ע"ת, וטח עיניו מראות מדברי, לא די שלא הביא מה שאני חולק על זה, אלא מביא משמי, והרבה מכשולי אירעו לו בזה מבלי דעת לו" (סי' ער אות א); "בגן נטע כתב... וטעה כדרכו בהבנת דברי מגן אברהם..." (סי' רעד אות ז). ועוד רבים (סי' קלד אות ב; סי' קנא אות א; סי' רפא אות א; סי' תמב אות ג; סי' תקיד אות יא; סי' תקנד אות ב; סי' תקנט אות יב).

כך גם בעניינינו. כאמור, הראשון בפוסקים שהזכיר הצורך בכיסוי השופר, הוא 'אליה זוטא', פראג תמ"ט, שכתב (סי' תקצג): "צריך התוקע לכסו' השופר בשעת ברכות (הג"מ)". וכדרכו גם כאן, העתיק ממנו 'גן נטע' בשיבוש, שכתב (שם בסי' תקצג): "צריך התוקע לכסו' השופר בשעת ברכה. הב"ח".

הרי, שייחוס המנהג על שם הב"ח, אינו אלא עוד אחד מני שיבושיו הרבים של ספר 'גן נטע'⁵. אלא שספר 'גן נטע', בהיותו קל וקצר לעומת ספרי הפוסקים הגדולים, זכה לתפוצה גדולה בדורו, וכלשון ר' ישעיה ב"ר אברהם נינו של הט"ז, בעל באר היטב 'הראשון': "...גן נטע יד הכל ממשמשים בו ופוסקים ממנו" (הקדמה לבאר היטב, פפר"מ תס"ח). עד שנדפס שלש פעמים תוך חמש עשרה שנה (תנ"ה, ת"ס, תס"ה, כולם בפראג).

אף לידינו של בעל 'קיצור של"ה' בא 'גן נטע' סמוך להדפסתו הראשונה, ומזכירו בשמו ב'מהדורא בתרא' שלו שכאמור י"ל בתנ"ו (בתחילת מסכת שבועות: "כתב ג"ן בשם מ"ב..."), כשהכוונה 'גן נטע' סי' תצד אות א, בשם משאת בנימין סי' ו).

כך גם ענין זה של כיסוי השופר, העתיק רי"מ אפשטיין מתוך 'גן נטע' הנ"ל, והכניסו ל'מהדורא בתרא' של 'קיצור של"ה' שלו, ללא ציון הדבר שמקורו בגן נטע, יחד עם שיבוש ייחוס הדברים לב"ח, ובתוספת חידוש מדיליה: "ובין כל סימן וסימן"⁶.

5 ולהלן הערה 10 הובא עוד דוגמאות רבות.

6 המתבונן ב'קיצור של"ה' ובמקורותיו, יראה כי כן דרכו פעמים רבות, שמוסיף חידושים וביאורים מדיליה, בדברי השל"ה והמחברים מהם מעתיק. ראה לדוגמא 'אליה רבה' (סי' ט אות ה): "ולאפוקי מקיצור של"ה שכתב בזה משמי מה שלא עלה על לבי". וראה עוד שם (סי' תקנד אות א). שמו של ספר זה מטעה מאוד. באמת הוא לא רק 'קיצור', ובאמת הוא לא קיצור של 'של"ה' בלבד. יש בו חידושים רבים; חלקם סברת עצמו (דוגמת זה שאת סגולת אמירת הפסוקים המתחילים ומסיימים כתחילת וסיום שמו, סגולה המופיעה בספרי קודמיו, יש לאומרה קודם יהיו לרצון. וכנודע. ועוד); חלקם חוסר דיוקים בייחוס דברים (דוגמת מה שהוא מייחס את אמירת פסוקי "ברכי נפשי" וכו' קודם ברכת הציצית ל'מצת שמורים שמצא כתוב בשם ר"א רוקח', ונגררו אחריו רבים. ובאמת במצת שמורים אין זכר ל'רוקח'. ועוד רבים); חלקם הוספות וחוסר דיוקים בציטוטי דברים (אולי בכל דף בספר).

שמו המרשים והמטעה, כקיצורו של 'של"ה', גרם לספר וממילא לחידושים ולטעויות שבו, להתפרסם ולהתפשט מאוד, בה בשעה שגדולי דורו הסתייגו ממנו ('שבועת יעקב' ח"ג סי' מב: "ומקורב נדפס קיצור שני לוחות הברית... ואיזה עמי הארצות כשרואין כבר נדפס בספר חדש אף שאין ראוי לסמוך עליו תופסין כן

ד. ובענין חידוש זה של 'קיצור של"ה', כתב שם: "יש להדגיש שבמהדורה זו של 'קיצור של"ה' התווסף שלב נוסף למנהג מחודש זה: לא רק שיש לכסותו לפני התקיעות, אלא גם בין סדר לסדר". ובהערה 16: "העירני ידידי הבקי המופלג רב"ש המבורגר שליט"א, שחידוש זה מופיע כבר במחזור ר"ה זולצבך תנ"ט, דף נ"ט ע"א. ואפשר שהמהדיר של קיצור של"ה מהדורה בתרא לקחו משם..."

אמנם כאמור הדברים מופיעים כבר ב'קיצור של"ה' מהדורת תנ"י קודם הדפסת מחזור זולצבך בתנ"ט! – אמור מעתה, מקורו של המחזור הנ"ל מ'קיצור של"ה'.

ובאמת כך הלשון במחזור זולצבך תנ"ט שם: "העתיק משני לוחות הברית: צריך התוקע לכסות השופר בשעת הברכה ובין כל סימן וסימן. ב"ח". וממשיך ומעתיק שם פיסקות נוספות שאינן מופיעות כלשונן בשל"ה עצמו אלא רק ב'קיצור של"ה'! – הרי שמקור דבריו של המחזור הנ"ל אינו אלא 'קיצור של"ה', וטעה מהדיר המחזור הנ"ל לייחס את הדברים בכללותם ל'שני לוחות הברית', מפני שלא ידע שב'קיצור של"ה' נוספו דברים רבים שאינם בשל"ה עצמו. וכאמור. ואחרי שיבושו נגררו יתר המחזוריים (כמובא במאמר עמוד קמז ואילך).

כך גם 'עמק ברכה' מהדורת אמשטרדם תפ"ט, דף עו ע"ב, שהזכיר מנהג זה כלשון 'קיצור של"ה', לא העתיק גם הוא אלא מה'קיצור של"ה'; ראה שם ב'עמק ברכה' מדף ע"ד ע"א ואילך מעתיק פיסקות רבות מ'קיצור של"ה' (ע"פ מהדורת תס"א או אחריה). ובזה נתברר כיצד נתייחס המנהג בטעות על שם של"ה⁷.

ה. כהמשך להתגלגלות דבר זה בשם הב"ח בספרי האחרונים, כתב עוד שם (עמוד קמד): "בשם הב"ח הובא המנהג גם ב'באר היטב', בהגהותיו לסי' תקצג, וכנראה ממנו התפשטו 'דברי הב"ח' בספרי האחרונים". ובהערה 18 כתב שהבאר היטב "העתיק זאת כנראה מקיצור של"ה בלא בדיקה!".

הנה ספר 'באר היטב' נדפס לראשונה באמשטרדם תס"ח, ונתחבר ע"י ר' ישעיה ב"ר אברהם נין הט"ז. בהקדמתו מבאר התועלת שבחיבורו, בהיותו קיצור ותמצות דברי הפוסקים, ומעיר: "והנה כבר נדפס הש"ע א"ח עם הגן נטע, אבל לא ידעתי לאן היה דעתו נוטה, כי לא תמצא אפילו בסימן אחד שהיה דבריו מיוסדים על פי אמיתות הפס"ד. וראיתי לגדול אחד בתשובה⁸ שכתב: כל הפוסק מתוך

להלכה ולא שפיר עבדי"; "שאלת יעב"ץ" ח"א סי' קז: "קיצור של"ה ודאי לאו בר סמכא הוה"; ועוד שם באורך סי' קלד). אם כי 'אליה רבה' ו'מקור חיים' (לבעל החור"י) מצטטים ממנו כמה פעמים.

7 כך שאין צורך בהאמור בגוף המאמר (עמוד קמג) שלשון ה'אליה רבה' (סי' תקפה אות ה) היא שגרמה להבין שהדברים מופיעים בשל"ה, כי הרי הדברים נתייחסו לשל"ה במחזור הנ"ל שנדפס בתנ"ט עוד קודם להדפסת הא"ר בשנת תקי"ז. אלא כנ"ל, מחמת שהדברים הופיעו בקיצור של"ה ובעמק ברכה, סברו שכן הוא בשל"ה.

8 כוונתו לר' יעקב רישר בשו"ת 'שבות יעקב' (ח"א סי' י), שמהר"ם חאגיז הזכיר בשאלתו לבעל השבות יעקב מדברי 'גן נטע' (סי' רפב אות ד), והשיב לו השבו"י בתוך דבריו: "הנה בודאי בעל גן נטע לא היה דעתו מכרעת כלל, רק כמעתיק, והמורה וסומך על דבריו לבדו ודאי עתיד ליתן את הדין, כי דמי להאי ציידא". ובאמת גם שם דבריו של גן נטע אינם אלא העתקה מ'עולת תמיד' (סי' רפג אות ח). כמו"כ במקום אחר 'באר היטב' הראשון מזכיר את גן נטע ודוחהו (סי' קעא ס"ק ד): "מה שכתב גן נטע... טעה...". וגם בזה אין דבריו של גן נטע שם (אות ג) אלא העתקה מ'אליה זוטא' (אות ב). במקרה זה 'באר היטב' השני השמיט פסיקה זו של הראשון, ובש"ע מהדורת מכון ירושלים הוסיפוהו באות שונה. [אגב, הגם שכתבו עורכי הש"ע הנ"ל בהקדמתם שהשוו בין באר היטב הראשון לשני והוסיפו דברי הראשון באות שונה בתוך דברי השני, משום מה במקומות רבים השמיטו דברי הראשון, דבר המקשה לעמוד על כוונת חלק מהאחרונים שעמד לפניהם חיבורו של הראשון. ראה לדוגמא 'באר היטב' הראשון (סי' תקפא ס"ק יב) כתב בהקשר לדברי הרמ"א שם "ונשתקע

הגן נטע עתיד ליתן את הדין, כי כל דבריו בלתי כיון⁹. ובאשר שהגן נטע יד הכל ממשמשים בו ופוסקים ממנו, בכך באתי להודיע להסיר המכשלה...".

אמנם כבר העירו¹⁰, שלמרות כל זאת, ימצא המעיין פעמים רבות ש'באר היטב' זה ('הראשון'), נגדר אחר שיבושי 'גן נטע', ומעתיק ממנו דברים ללא הזכרת שמו, וחלקם אף הינם מהדברים שעמד על טעותם בעל 'אליה רבה'.

כמו כן, 'באר היטב' השני והמאוחר יותר לר' יהודה אשכנזי, נדפס לראשונה באמסטרדם תק"ב ומאז נקבע מקומו ברוב דפוסים השלחן ערוך, שילב בחיבורו דברים רבים מחיבורו של 'הראשון', וחלקם הינם מהדברים הנ"ל וכיוצא בהם.

כך גם בעניינינו, לא 'קיצור של"ה' בלבד נגדר אחרי שיבושו של 'גן נטע' לייחס הדברים לב"ח, אלא גם 'באר היטב הראשון'. וממנו העתיק עם הטעות 'באר היטב השני'¹¹.

הדבר, ו'שבות יעקב' ח"ג סי' מא כתב על דבריו: "...ולא טוב דיבר בזה וכיוצא בזה לכתוב לשון מדברת גדולות כאלה על הגהות רמ"א... עיי"ש, ו'שדי חמד' (אסיפת דינים, ר"ה, תחילת סי' א) כתב על שבו"י: "ואנכי לא ידעתי מה חרי האף על הרב באר היטב, כי מה שכתב הרב השואל בשמו שכתב על רמ"א נשתקע הדבר וכו' עינתי בכמה דפוסים וליתנהו להני מילי, ובמחילת כבוד תורתו הרמה מר ניהו שהטיח דברים נגד הרב באר היטב אשר לא כדת", עכ"ל שדי חמד. וכל זה מפני שלענין 'שדי חמד' לא עמד אלא 'באר היטב' השני, ששם בס' תקפ"א ס"ק י"ב השמיט תיבות אלו].

9 ציוין, כי לא חלף זמן רב ואף על 'באר היטב' עצמו יצאה ביקורת מר' יעקב רישר, ראה 'שבות יעקב' (ח"ג סי' צח): "ודע, שאין דעתי נוחה באלו ספרי לקוטים של אחרונים, כמו לחם הפנים וגן נטע ובאר היטב, כי לא הטיבו אשר דיברו...", יעוש"ב. כמו"כ ראה הערה קודמת. [וידגש, שדברי שבו"י הנ"ל נאמרו אודות 'באר היטב' הראשון, ואילו 'באר היטב' השני והנפוץ עדיין לא נדפס בחיי בעל השבו"י, ויתכן שלגביו אשר הוא משוכלל ומתוקן יותר לא היה מתנגד כל כך השבו"י. כך שמפליא לראות רבים המלקטים דברים מהאחרונים בגנות חיבורי המלקטים, ומשביצים אף את דברי השבו"י הנ"ל ביחס ל'באר היטב' הנפוץ, ושוגים הם עצמם בדבר אשר הם עסוקים בשלילתו...].

10 הרב ישעיה אשר אנשיל ווייס, צפונות יב (תשנ"א), עמ' צח. שבאליה רבה סי' רמו אות יז העיר על טעותו של גן נטע שם אות ד, ובאר היטב הראשון (שא"ר עדיין לא נדפס בימיו) שם ס"ק י, נגדר אחרי גן נטע ושיבושו, ובאר היטב השני והנפוץ שם ס"ק יב אחרי הראשון. כמו"כ ראה גן נטע סי' תקיד אות ב, ואליה רבה שם אות יא העיר "גן נטע טעה כדרכו", אך באר היטב הראשון ס"ק ו העתיק כטעות הגן נטע, ואחריי השני ס"ק ז. עיי"ש. אמנם גן נטע סימן קנ"א אות ב, וא"ר שם אות א, העיר עליו ששיבש, ובאר היטב הראשון שם ס"ק ה, כתב כשיבוש גן נטע, ושם באה"ט השני השמיט הענין.

ניתן להיעזר בידעיה זו למקומות רבים, ע"מ לתקן ולהבין סיבת טעויות ב'באר היטב'. ראה לדוגמא 'שערי תשובה' סי' ו ס"ק ג העיר על באר היטב שם, וכהנ"ל גם שם מקור הטעות הוא 'גן נטע' שבאר היטב העתיק ממנו, עיי"ש.

עוד נראה, שאף ספר 'עטרת זקנים' על או"ח כפי שהוא לפנינו, משולבים בו ליקוטים מ'גן נטע', ללא ציון כל שהוא! - ראה בעטרת זקנים סי' ב אות א: "כתב מהרש"א...". ובמהורות מכון ירושלים הוגה 'מהר"א' בתרומת הדשן ח"א סי' י, ובאמת מקור השיבוש הוא בגן נטע שם ממנו העתיק עורך 'עטרת זקנים'. עיי"ש. כמו"כ וחמור מזה ראה עטרת זקנים סי' ד אות ה: "כתב הרשב"א...", ובהגהות והערות שע"י ש"ע מכון ירושלים אות כ"א נתקשו במקור הדברים ברשב"א, אך באמת גם שם מקור דברי העט"ז הוא 'גן נטע' שם אות ג, ששיבש דברי 'עולת תמיד' שם אות ו. עיי"ש. [בנוסף לזה, שולבו בעטרת זקנים ליקוטים רבים מספרים מאוחרים, שיי"ל לאחר פטירת המחבר רמ"מ אוירבאך בשנת תמ"ט! - ואכ"מ להאריך עוד. רק כמדומה שידעויות אלו נעלמו מעיני מהדירי ההוצאות החדשות של הש"ע וגו"כ].

11 ואין כאן ענין לקיצור של"ה כלל, כי אם נניח כך שבאר היטב העתיק מקיצור של"ה, כיצד ידע להשמיט תיבות

ו. ובענין ייחוסו המוטעה של המנהג לבעל 'סדר היום'. בהערה 15 כתב שבספר 'פתחי עולם' לר' דובער קאראסיק (סי' תקצג ס"ק ג) ציין שמנהג זה של כיסוי השופר נזכר בספר 'סד"ה', והעיר על כך: "אני לא מצאתיו ב'סדר היום' לרבי משה בן מכיר, ויש לציין שבעקבות דבריו של 'פתחי עולם' שמקור הדברים בסד"ה, נגררו רבים אחריו בלא בדיקה...".

אבל באמת מה שכתב 'פתחי עולם' שהדברים מופיעים ב'סד"ה', אין כוונתו לספר 'סדר היום' הנודע לר' משה בן מכיר, אלא הכוונה 'סידור דרך החיים' לר' יעקב לורברבוים מליסא, וכדרכו של 'פתחי עולם' בראשי תיבות אלו פעמים רבות, וכבר שגו בכיוצא בזה רבים וטובים¹². ואכן הדברים מופיעים ב'סידור דרך החיים' (דין תקיעת שופר אות ג) בשם 'אליה רבה' (סי' תקפח אות ח), שכאמור כתב כן בשם 'הגהות מנהגים'.

סיכומו של דבר, הרי שגלגול המנהג וייחוסו בספרי האחרונים, כך הוא:

1. נוסחת 'הגהות מנהגים' הורקה מכלי לכלי ומדפוס לדפוס, עד שבמהדורת פראג תכ"ח ותמ"ג נדפסה הגהה זו: "צריך התוקע לכסות השופר בשעת ברכות".
2. מ'הגהות מנהגים' הנ"ל העתיק 'אליה זוטא', פראג תמ"ט, והכניס ענין זה לראשונה לספרות הפוסקים (סי' תקצג): "צריך התוקע לכסו' השופר בשעת ברכות (הג"מ)". וכן כתב בחיבורו 'אליה רבה' (סי' תקפח אות ח).
3. מ'אליה זוטא' העתיק 'גן נטע' בשיבוש המקור, פראג תנ"ה (שם בסי' תקצג): "צריך התוקע לכסו' השופר בשעת ברכה. הב"ח".
4. מ'גן נטע' נתגלגל הדבר בשתי דרכים;

- 'קיצור של"ה' פיורדא תנ"ו (דף פג ע"ד) העתיק מ'גן נטע', בתוספת חידוש מדיליה: "צריך התוקע לכסות השופר בשעת ברכה ובין כל סימן וסימן. ב"ח". ומכאן לכל דפוסי 'קיצור של"ה' שלאחר מכן. ומ'קיצור של"ה' הועתק למחזור ר"ה זולצבך תנ"ט (ובטעות על שם 'של"ה'), וליעמק ברכה' אמשטרדם תפ"ט, ומהם ליתר ספרי אחרונים ומחזורים.
- 'באר היטב' הראשון (סי' תקצג) אמשטרדם תס"ח, העתיק מ'גן נטע': "ויש לכסות השופר בשעת ברכה. ב"ח". ומכאן ל'באר היטב' השני אמשטרדם תק"ב, והלאה ליתר האחרונים.
- 5. בנוסף, 'סידור דרך החיים' הביא כן בשם 'אליה רבה' הנ"ל, אלא שהביאו 'פתחי עולם' בראשי תיבות 'סד"ה', והטעה רבים לחשוב שהדברים מופיעים ב'סדר היום'.

י"ש סופר

ירושלים

12 ראה לדוגמא רי"ח מבלל, 'עוד יוסף חי' (ירושלים תר"ע, נח אות יט, דף ח ע"ד): "ובספר פתחי עולם על הש"ע סי' טו ס"ק ה כתב בשם סדר היום... ואין ספר סדר היום מצוי אצלנו כי הוא חסר בתחלתו, ולא ידענו אם אוסר גם בכהאי גוונא". ובאמת 'פתחי עולם' שם כתב זאת בראשי תיבות 'סד"ה', והדברים מופיעים ב'סידור דרך החיים' (דין אם להתיר ציצית מבגד לבגד, אות ג). כיוצא בכמה מקומות ב'כף החיים' למו"ז זצ"ל (סי' יג אות טז; סי' קסג אות ג; סי' קעט אות יד; ועוד). ובמהדורה החדשה - העתידה לראות אור בקרוב אי"ה - תוקן הדבר.